

МОВНЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ РУСІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1960-х рр.

У статті простежено процес політизації руху за збереження української мови в другій половині 1960-х років, висвітлено позицію правлячого режиму щодо мовного питання в Українській РСР.

Ревізія сталінської політики, розпочата під час роботи XX з'їзду КПРС, на думку значної частини творчої інтелігенції України, мала торкнутися, насамперед, порушень у гуманітарній сфері. У процесі обговорення на партійних зборах доповіді М. Хрушова про культ особи письменники, викладачі вищої школи поряд із критикою різних негативних явищ сталінщини звертали увагу на ігнорування тогочасним керівництвом СРСР ленінської національної політики, перегини в національно-культурному будівництві в Українській РСР. Особливо непокоїло національно-свідомі кола штучне витіснення української мови з державних органів, культурно-освітніх установ, засобів масової інформації, дискримінація української культури. Наприкінці 1950 - початку 1960-х років на тлі процесу десталінізації радянського суспільства органи держбезпеки в УРСР помічали зростання невдоволення окремих представників інтелігенції та студентства у зв'язку з посиленням політики русифікації. Пік протестних настроїв припав на час обговорення та прийняття в 1959 р. «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», який передбачав право добровільності вибору мови навчання батьками для своїх дітей у середніх школах [1].

В інформаційних зведеннях на адресу вищого політичного керівництва республіки КДБ при РМ УРСР вказував на зміну тональності у висловлюваннях опозиційних сил: «Якщо раніше окремі представники інтелігенції вбачали в різних явищах зневажливе ставлення до питань розвитку української мови, відносили це на рахунок неправильних дій місцевих установ, які, на їх думку, за інерцією продовжували вести характерну періоду культу особи "лінію уніфікації націй та мов", то після прийняття "Закону про мови" вони стали розцінювати це як офіційне

утвердження "сталінського курсу русифікації"» [2, арк. 264].

Доля української мови, дискусія щодо нового етапу розвитку національних відносин у СРСР, який характеризуватиметься «зближенням націй і досягненням їх повної єдності» (озвучений на XXII з'їзді КПРС), стали головними темами самвидаву початку 1960-х років. У цей час набули поширення рукописні, машинописні та виготовлені фотоспособом матеріали з уривками творів Леніна, інших діячів комуністичної партії, резолюцій з'їздів КПРС та КПУ, що стосувались комплексу заходів радянської влади, пов'язаних із здійсненням мовної політики в Україні.

Обґрунтувати партійний курс на зміцнення інтернаціональної єдності народів, прищепити міф про «нову історичну спільність» мали би замовні трактати академіків-мовознавців О. Білодіда, М. Шамоти, доктора філософських наук І. Кравцева [3]. Проте досягти поставленої мети ці праці кон'юктурної тематики не змогли. У донесенні голови КДБ при РМ УРСР В. Нікітченка першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту від 17 лютого 1965 р. зазначалося: «Поява в республіканській пресі статей, зокрема тт. Білодіда, Шамоти й Кравцева, не тільки не внесла ясності в питання подальшого розвитку української мови, а й ще більше загострила національні почуття деяких представників інтелігенції» [2, арк. 265].

Для «зниження температури» серед різних прошарків населення республіки, придушення в зародку руху інтелігенції та студентства за «відновлення прав української мови» влада вдалася до випробуваних методів - репресій. У 1961-1964 рр. органи КДБ ліквідували групи з числа молоді та інтелігенції в містах Києві, Дніпропетровську, Львові, Івано-Франківську, виникнення яких ґрунтувалося на незгоді з національною політикою Кремля щодо України, пошуку дійових

форм протидії русифікаторським планам панівного режиму. Клапаном для ослаблення зростаючої соціальної напруги слугували також арешти серпня-вересня 1965 р., внаслідок яких за ґратами опинилось 24 активних учасники дисидентського руху з різних куточків України.

Ознайомлення з документальними матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України (колишній партійний архів) дає змогу переконатися в тому, що політичні репресії початку 1960-х рр. не змогли локалізувати хвилю протестів проти русифікації України в подальшому.

Переслідування з боку влади спонукали національно свідому частину української інтелігенції вдатися до кореляції своїх дій. Зокрема, у повідомленнях радянських спецслужб, датованих другою половиною 1960-х рр., зверталась увага партійного керівництва республіки на головні форми спротиву опозиції у сфері національної політики: «окремі особи мають намір підготувати та розповсюдити серед громадськості збірники документів із питань національної політики, де будуть розміщені партійні документи періоду 20-30 років, особливо з питань українізації. Деякими особами висловлюється думка про можливість звернення з питання національної політики на Україні до комуністичних партій інших соціалістичних країн, проте практичних дій у цьому плані не фіксувалось. Переважаюче число осіб, відомих органам КДБ, як незгодних із національною політикою на Україні, в приватних бесідах висловлюють думку, що питання про покращення розвитку української мови та культури можна вирішити тільки в контакті з партійними органами. У зв'язку з цим висловлюється невдоволення деякими публічними виступами письменників Дзюби і Шумила, які, на їх думку, інколи носять провокаційний характер та заважають створенню нормальної атмосфери у творчих організаціях» [2, арк. 266].

Як впливає з аналітичної довідки, політична поліція володіла інформацією про наміри літературного критика, члена СПУ І. Дзюби підготувати науковий трактат, присвячений мовній політиці в Українській РСР. Автор, спираючись на роботи К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, документи Комуністичної партії 1920-1930-х рр., відкриті статистичні матеріали, свідчення періодичної преси, намагався довести, що причини всіх негараздів, які переживає Україна - у великодержавницько-шовіністичній ревізії ленінської національної політики.

Не приховуючи власних поглядів, І. Дзюба

вважав за доцільне з перших рук ознайомити з результатами своєї роботи вищих посадових осіб СРСР та УРСР. У грудні 1965 р. разом із відповідним листом праця «Інтернаціоналізм чи русифікація?» була надіслана першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту, Голові Ради міністрів УРСР В. Щербицькому. Подібний крок мав послужити приводом до серйозної та зацікавленої дискусії. Вже 13 січня 1966 р. у ЦК Компартії України було проведено нараду, в якій брали участь українські письменники, викладачі вузів, керівники науково-дослідних установ, працівники апаратів ЦК КПРС та ЦК КПУ. Її наслідком стало формування представницької комісії, яка мала до січня 1966 р. підготувати обґрунтований документ, що викривав би й спростовував працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Для спростування тверджень І. М. Дзюби в 1969 р. було видано й поширено в Україні та за кордоном колективну брошуру «Що і як обстоює Іван Дзюба?» під вигаданим псевдонімом «Богдан Стенчук».

Як довела практика, ідеологічні маніпуляції не досягають поставленої мети. Праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» поширилася в Україні, інших республіках СРСР, отримала схвальну оцінку української діаспори у світі.

Документальні матеріали колишніх радянських спецслужб свідчать про глибоку зацікавленість працею І. Дзюби в Україні, її вплив на піднесення національного руху. Праця «Інтернаціоналізм чи русифікація?» поширювалася на V З'їзді письменників України в листопаді 1966 р., Всесоюзній нараді психологів улітку 1968 р. у Києві, під час проведення інших наукових і культурних заходів [4, т. 15, арк. 30].

Активно пропагувала закладені в ній ідеї й мережа кореспондентів, що діяла практично в усіх областях України. Не залишилась непоміченою для органів КДБ діяльність хірурга І-ї Вінницької міської лікарні Івана Покидька, який щиро вболівав за долю української мови та культури, знайомив із цією працею товаришів і колег по роботі: доцента Вінницького педагогічного інституту О. Машталера, кореспондента Українського радіо по Вінницькій області О. Воронюка та ін. Поширювали книгу серед своїх однодумців брати Олександр та Леонід Мартиненки з Полтавщини. Знайомство з рукописом спричинило до активних дій Леоніда Горохівського та Михайла Саманчука з м. Тернополя. Зокрема останній, як свідчать документальні матеріали КДБ, після студіювання праці І. Дзюби «став на шлях проведення антирадянської агітації».

Книга «Інтернаціоналізм чи русифікація?» була добре відома серед інтелігенції Волині. Активну участь у розповсюдженні «антирадянського документа» взяв пенсіонер з м. Києва Федір Пугач, який пов'язував проблеми русифікації України з глибокою екологічною кризою, що її зазнала республіка в післявоєнні роки. Використовуючи власні зв'язки, він намагався ознайомити з поглядами Дзюби низку осіб із числа вищого політичного та державного керівництва СРСР.

Характерно, що цілий ряд осіб не просто студіювали книгу І. Дзюби або поширювали її серед свого оточення, а також бралися допомогти автору збирати конкретний фактичний матеріал, знаходити необхідну літературу. Зокрема, письменник з м. Черкас Василь Захарченко за власною ініціативою, користуючись становищем літпрацівника газети «Черкаська правда», збирав матеріали про стан викладання української мови, звуження числа українських шкіл, нищення безцінних пам'яток історії та культури, а завідувач редакцією пропаганди Головної редакції Української Радянської Енциклопедії Іван Турбай доставляв для Дзюби раритетні видання, присвячені національному питанню [4, т. 4, арк. 174].

Таким чином, незважаючи на комплекс контрпропагандистських заходів, книга І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»: по-перше, аргументовано й логічно спростувала міф про розв'язання національного питання; по-друге, привернула увагу широких кіл світової громадськості до національних проблем в Україні; по-третє, послужила важливим чинником піднесення національного руху.

Не залишалась осторонь мовних питань творча інтелігенція Харкова. Звітно-виборчі збори Харківського відділення Спілки письменників України, що відбувалися 21 жовтня 1965 р., ЦК КПУ розцінив як невитримані й занадто емоційні. Жорстка критика на адресу владних структур прозвучала з вуст письменників І. Муратова, В. Бондаря, Б. Чичибабіна та ін. Зокрема, у виступі письменника Радія Полонського різко засуджувалась повна й безоглядна орієнтація українських функціонерів на московське керівництво. «... Якщо в Москві, - зазначав він, - виникають рецидиви минулого, коли, приміром, там починають, заслужено чи ні, критикувати молодих митців, оце нам підходить! Це для нас годиться! Отут ми мерщій хапаємо оглоблю і починаємо лупцювати кого дістанемо - по голові, по спині» [5, ф.1, оп. 31, спр. 2674, арк. 53, 56, 63, 68].

Ознайомившись зі стенограмою харківських письменницьких зборів, секретар ЦК з питань

ідеології А. Скаба відреагував на зухвалу критику традиційно - доручив відповідним відділам ЦК КПУ підготувати рішення секретаріату ЦК про невідповідність вищезазначених зборів.

Про актуальність проблеми вжитку української мови в другій половині 1960-х рр. свідчили різного роду заяви, листи, що надходили до вищого політичного керівництва республіки, уряду, органів державного управління, засобів масової інформації від учителів, викладачів й інженерно-технічних працівників, простих робітників. Зокрема, гідний уваги лист робітника І. Т. Мовенка, надісланий в 1967 р. на ім'я першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста. В ньому автор виявляє глибоку обізнаність з історією України, наводить численні приклади з літопису українсько-російських зв'язків, приходять до закономірних у цьому випадку узагальнень: «... Петро I і Катерина II вели політику знищення козацтва, інші царі - знищення української мови. Сталін і його прибічники - знищення всього українського народу. Тепер народ не чіпають, але політика поступового знищення української мови та культури проводиться й до сьогоднішнього дня» [5, ф.1, оп. 25, спр. 126, арк. 59].

Інженер Б. Конюшик з м. Новий Роздол Миколаївського району Львівської області в листі до ЦК Компартії України цілком резонно зауважував: «Я просто не можу зрозуміти, чому в нас у Радянській державі заохочують людей до відмови від рідної мови, щоб говорити російською. За часів польської, німецької, австро-угорської й царсько-російської окупації таких людей зневажливо називали безбатченками, прихвостнями, відщепенцями тощо» [5, ф.1, оп. 25, спр. 126, арк. 64].

20 травня 1968 р. до партійних органів звернулися нащадки видатних діячів української культури - лікар Поліна Довженко, літературознавець Зоя Коцюбинська-Юхименко, артистка Леся Кропивницька, вчителька Віра Нечуй-Левицька, музикознавець Остап Лисенко, кандидат технічних наук Назар Тобілевич, кандидат філологічних наук Тарас Франко, які вбачали в розширенні сфери вжитку української мови реальний шлях до національно-культурного відродження України [5, ф.1, оп. 25, спр. 127, арк. 37].

Подібні приклади непоодинокі. Вони засвідчили наявність в українському суспільстві свідомих сил, здатних активно стимулювати національні процеси, кинути виклик безпам'ятству, бездуховності, нігілізму в ставленні до власної культурної спадщини.

Рух за поширення української мови в УРСР знайшов підтримку серед діаспори. У спецпові-

домленні голови КДБ при РМ УРСР В. Нікітченка першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту від 17 лютого 1965 року повідомлялось: «Як видно з аналізу зарубіжної української націоналістичної преси, закордонні оунівські центри зводять наклеп на КПРС та Радянський уряд, особливо прагнуть спалювати зміст творчого процесу в республіці, намагаються переконати рядових учасників у нібито існуючій русифікації України й у зв'язку з цим у наявності серед творчої інтелігенції людей, на яких можна опертися при проведенні антирадянської діяльності. Одночасно надходять дані, що деякі представники прогресивної української еміграції також висловлюють стурбованість розвитком української мови. Наприклад, відомий у свій час діяч української еміграції В. Свистун у листі, адресованому УОКСу (Українське товариство культурного зв'язку з закордоном - Авт.), писав (наводяться уривки): «... Потрібно остаточно вибити з рук українських націоналістів цю останню, як здається, для них "зброю" про вигадану русифікацію українського народу, бо ця "зброя" ще діє як отруйний газ на багатьох українців Канади. Ця "зброя" затримує ще багатьох українців і в доповнення негативно позначається на українських прогресивних організаціях» [2, арк. 276].

Про дискримінацію української мови в УРСР неодноразово висловлювався редактор газети «Життя і слово», член виконкому Товариства об'єднаних українців Канади Петро Кравчук. Під час відвідин історичної батьківщини в жовтні 1966 р. у приватній бесіді з представником Українського товариства дружби і культурного зв'язку із закордоном П. Кравчук зауважив: «...зараз, перебуваючи на Україні, я хочу подружньому, як комуніст, вболіваючий, перш за все, за загальну справу, зауважити на те, що подекуди окремі працівники не звертають увагу на прикрі факти, які потім використовують у своїй антирадянській пропаганді буржуазні націоналісти... Взяти хоч би такий приклад. В багатьох книжкових магазинах Києва, Харкова продавці, які покликані популяризувати українську літературу, розмовляють виключно російською мовою, навіть тоді, коли до них звертаються українською мовою... Такий же стан з обслуговуючим персоналом в готелях, ресторанах "Інтурист", де дуже багато буває туристів-українців... На літаках, які обслуговують внутрішні рейси і якими теж користуються туристи-українці, стюардеси розмовляють виключно російською мовою» [5, ф.1, оп. 24, спр. 6187, арк. 152-153].

Прикметно, що інформацію про справжній

стан речей у суспільно-політичному та культурному житті УРСР українська діаспора збирала не тільки на сторінках радянської преси та під час зустрічей із високопосадовцями республіки. Посланці різних українських зарубіжних організацій прагнули встановити контакти з опозиційними колами, налагодити відповідні канали для переправлення позацензурних праць за кордон. Одним із перших спробував переправити позацензурні праці українських авторів слухач Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, канадський громадянин Іван Коляска. Улітку 1965 р. за допомогою своїх співвітчизників С. Мацієвича і Д. Голоско він намагався вивезти заховані в тайниках документи й праці, що найбільш яскраво характеризували процес русифікації України [6, с. 265].

13 грудня 1965 р. низку позацензурних праць: «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби, «З приводу процесу над Погружальським» Є. Сверстюка, листування В. Лобка з М. Рильським - намагався вивезти за кордон науковий працівник Пряшівського університету, аспірант-заочник Київського державного університету, член Комуністичної партії Чехословаччини, українець за походженням Микола Мушинка. Заховані під натільною білизною «ідейно шкідливі документи» були вилучені при митному догляді на залізничній станції Чоп. Там же, 3 липня 1967 р., при виїзді з СРСР у Чехословаччину, рукописи та машинописні тексти статей, літературні твори та фотографії вилучили у громадянки ЧССР З. Генік-Березовської [5, ф.1, оп. 25, спр. 64, арк. 13-17].

Не зміг цього зробити й підданий Бельгії, студент Лювєнського католицького університету, секретар головної управи Українського допомогового комітету по Бельгії Ярослав Добош. 5 січня 1972 р. під час обшуку на прикордонній станції Чоп у нього вилучили фотоплівку з роботою С. Караванського «Словник українських рим», фотокартки В. Мороза, В. Стуса та інші матеріали.

Більш успішною виявилась місія студентки Київського університету, громадянки Чехословаччини Ганни Коцурової. За допомогою учасників дисидентського руху Івана Світличного, Леоніда Селезненка, Миколи Плахотнюка, Зіновія Антонюка та інших у кінці 1960-х - на початку 1970-х рр. їй вдалося вивезти до Чехословаччини фотоплівки з творами Є. Сверстюка «Собор у риштуванні», М. Осадчого «Більмо», поетичні збірки Ігоря Калинця та Василя Стуса, окремі числа позацензурного часопису «Український вісник» та ін. Вивезені нелегальним шляхом

фотоплівки через викладача Пряшівського університету Павла Мурашка з Чехословаччини переправлялися до інших європейських країн, де надавалися в розпорядження видавництв, редакцій газет і журналів, радіо й телебачення.

Таким чином про факти про порушення національних прав українського народу дізнавалася світова громадськість.

Стурбованість радянських спецслужб викликали й дії члена Комуністичної партії Канади, учителя історії, українця за походженням Івана Коляски, який із вересня 1963-го по серпень 1965 р. навчався у Вищій партійній школі при ЦК КПУ в м. Києві. За даними КДБ при РМ УРСР І. Коляска «вживає активних заходів для отримання цікавлячих його матеріалів тенденційного та антирадянського характеру з тим, щоб після повернення в Канаду опублікувати їх у закордонній пресі, тим самим нанести політичну шкоду Радянській державі. Встановлюючи широкі зв'язки серед радянських громадян, Коляска систематично допускає наклепницькі вигадки про політику Комуністичної партії та Радянського уряду по національному питанню, розповсюджує націоналістичні листівки, марки та вирізки із зарубіжних націоналістичних газет, у яких зводиться наклеп на радянську дійсність» [6, с. 263-264].

Добирання матеріалів про переслідування інакодумців у СРСР, політику русифікації в Україні, спроба нелегального переправлення їх за кордон спричинили видворення І. Коляски за межі Радянського Союзу. Повернувшись до Канади, він опублікував низку праць, у яких виклав власну оцінку внутрішньої політики СРСР.

Найбільшого резонансу серед західної української діаспори набула книга І. Коляски «Освіта в Радянській Україні. Дослідження в галузі дискримінації та русифікації», що вийшла в середині лютого 1968 р. у м. Торонто у видавництві «Peter Martin Association» накладом 5 тисяч примірників. Автор книги, спираючись на широке коло джерел (розпорядження Міністерства освіти УРСР, статистичні збірники, періодичні видання, твори самвидаву), особисті враження від зустрічей і бесід із учителями та учнями, викладачами та студентами, поставив за мету показати на фактах процес русифікації у школах, ПТУ, технікумах, вузах України. Переважну частину книги І. Коляска присвятив висвітленню руху громадськості на захист української мови та навіть конкретні приклади протестів проти русифікації України.

Книгу І. Коляски схвально зустріла українська та канадська преса. Наприклад, торонтська га-

зета «Телеграф» назвала її «найтяжчим до цього часу ударом по внутрішній політиці СРСР» та «бомбою сповільненої дії» [5, ф. 1, оп. 25, спр. 121, арк. 37]. У свою чергу Центральний Комітет Компартії України охарактеризував працю І. Коляски як «провокаційні, ворожі випадки проти Радянського Союзу» і в подальшому, через дипломатичні канали, настійно наполягав перед Комуністичною партією Канади (КПК), Товариством об'єднаних українців Канади (ТОУК) розглянути поведінку члена КПК І. Коляски та опублікувати на сторінках підконтрольної преси матеріали, які спростовують висновки книги «Освіта в Радянській Україні» [5, ф. 1, оп. 24, спр. 108, арк. 56-58].

Здійснення державної політики, спрямованої на розширення сфери вжитку, утвердження та подальший розвиток російської мови в національних республіках СРСР, викликали занепокоєння навіть із боку Товариства об'єднаних українців Канади та Комуністичної партії Канади, зорієнтованих на тісну співпрацю з СРСР. Завдяки наполяганням ТОУК у січні 1967 р. пленум ЦК Компартії Канади прийняв рішення направити делегацію в УРСР для з'ясування питань, пов'язаних із реалізацією національної політики СРСР. Член делегації КПК П. Кравчук у мемуарах писав: «Поїздка делегації не була чимось особистою примхою, а конечною потребою з'ясувати той стан, в якому опинилась українська мова, порушувалося судочинство на Україні, заборонялося канадським українцям відвідувати рідні села. Звертання до ЦК КП Канади послати таку делегацію в Україну виходило від усіх членів крайового виконавчого комітету ТОУК. Ми хотіли знати, як здійснюється в Україні національна політика, чому скорочується число українських шкіл, найбільш у великих містах і в районних центрах, чому судять людей за закритими дверима за їх політичні переконання» [7].

Очолювана першим секретарем ЦК Компартії Канади Тімом Баком, делегація перебувала в СРСР у березні-квітні 1967 р. Про напруженість у стосунках двох комуністичних партій, що тоді виникли, свідчать щоденникові записи першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста: «Дуже багато доводилось нашим товаришам працювати з цією делегацією. Особливо з П. Кравчуком - це розумна й досвідчена людина та політик, але багато питань трактує зі своєї "дзвіниці", особливо питання національної політики» [8]. Окрім зустрічей із партійними функціонерами високого рівня в Москві та Києві, відповідальними працівниками Академії наук УРСР, Держплану УРСР, Спілки письменників УРСР, члени делегації мали

можливість відвідати школи, вузи, підприємства, колгоспи та радгоспи України.

Гостра дискусія розгорнулася під час розмови делегації ЦК Компартії Канади з членами колегії Міністерства освіти УРСР. У докладному звіті про візит канадської делегації міністр освіти Української РСР П. Удовиченко зазначав: «П. Кравчук виступив із заявою, в якій сказав, що їх враження про те, що на Україні занепадає українська мова й культура ґрунтується на тому, що, по-перше, голова Спілки письменників України тов. О. Гончар заявив на останньому з'їзді письменників, що викладання української мови в школах республіки перебуває в гіршому становищі, ніж іноземні мови; по-друге, що в Українській РСР існують школи з російською мовою викладання; по-третє, що немає шкіл з українською мовою викладання в Москві, на Кубані, в Казахстані, де живе багато українців, що в університетах і технічних вузах України викладання ведеться російською мовою. Ці питання тов. Кравчук поставив у грубій формі і на підвищеному тоні, у стані граничної роздратованості... Слід зазначити, що під час прийому тов. тов. П. Кравчук, В. Гарасим, А. Білецький та Ю. Соломон виявляли нервозність і тенденційність» [9].

Після повернення до Канади члени делегації КПУ підготували звіт, у якому наводилися численні порушення національних прав корінного населення, непоодинокі випадки переслідування інакодумців. Зокрема, йшлося про таке: «Партія і комуністи, які працюють у середовищі українських національних груп у Канаді, повинні перейти до наступу у висвітленні процесів в Українській РСР і підтвердити себе більш рішуче як поборники націоналізму... Наш звіт повинен якнайскоріше стати публічним через мітинги, статті в газетах, інтерв'ю і тому подібне. Він не може бути трактований як внутрішньопартійне питання» [5, ф.1, оп. 25, спр. 4, арк. 4-65].

Публікація звіту про поїздку делегації КПУ в Україну навесні 1967 р. в канадській пресі під тиском ЦК КПРС затягнулася на півроку. Навіть у керівництві Комуністичної партії Канади не було єдності щодо можливості публікації цього звіту. Більша частина членів КПК вважала за необхідне оприлюднити наявні факти про «порушення демократичних прав» в Україні, решта виступали категорично проти появи партійного документа в засобах масової інформації, бо це призведе до розколу партії, загострення відносин із КПРС. За інформацією КДБ при РМ УРСР наприкінці 1967 р. в середовищі Компартії Канади, ТОУК та Робітничого заповомого товариства (РЗТ)

склалось три угруповання з цілком різними позиціями щодо оцінки «внутрішнього становища СРСР». Одна група, представлена певними керівниками ТОУК, вважала, що в діяльності КПРС, особливо в питанні національної політики, є недоліки та прорахунки, які слід обов'язково виправляти. Друга група, визнаючи недоліки в національній політиці СРСР, дотримувалась позиції невтручання КПК у внутрішні справи Радянського Союзу. Третя група вважала за потрібне звертати увагу Компартії не на проблеми, які існують в СРСР, а повністю зосередитись на особливостях розвитку Канади [6, с. 347-349].

Після тривалих дискусій офіційний звіт таки був надрукований 1 січня 1968 р. в газеті ТОУК «Життя і слово», а також у першому числі бюлетеня Компартії Канади «Viewpoint» того самого року (в Україні звіт КПК було опубліковано лише у 1990 р. в журналі «Дніпро»). Інформація про становище в Україні викликала гарячу полеміку в середовищі української діаспори. Газета «Оттава жорнал» відзначала, що «вперше за 47 років свого існування Комуністична партія Канади кинула виклик Кремлю і звинуватила його у політиці русифікації, довела до відома світової громадськості й пропозицію, яка нікого не могла залишити байдужою» [5, ф.1, оп. 25, спр. 159, арк. 17].

Принципової позиції щодо мовної політики в УРСР Товариство об'єднаних українців Канади дотримувалось і надалі. В 1969 р. з метою спростування тверджень літературного критика І. Дзюби, висловлених на сторінках книги «Інтернаціоналізм чи русифікація?», вище політичне керівництво Української РСР видало і поширило на теренах республіки брошуру «Що і як обстоює Іван Дзюба / ще раз про книгу "Інтернаціоналізм чи русифікація?"» під вигаданим псевдонімом «Богдан Стенчук». Ідеологічний апарат ЦК КПУ планував також видати брошуру англійською мовою. Делегація ТОУК, яка перебувала в жовтні 1969 р. у столиці України, не підтримала цієї ідеї. На думку членів делегації В. Гарасима, А. Білецького, П. Кравчука, видання праці під псевдонімом «Богдан Стенчук» (досить двозначним в англійській транскрипції) - з її хиткою й сумнівною контраргументацією на висловлювання І. Дзюби, задовгим переліком книжок, статей, авторефератів дисертацій наприкінці - є недоцільною для ознайомлення англословних читачів. Проте думкою представників ТОУК знехтували. На англословне видання міфічного Богдана Стенчука погодився генеральний секретар ЦК Компартії Канади У. Каштан [5, ф. 1, оп. 25, спр. 108, арк. 73-77].

Завдання протидії політиці русифікації України ставили за мету й інші політичні та громадські організації української діаспори Канади. 6 червня 1965 р. Канадське наукове товариство імені Т. Шевченка в м. Торонто організувало міжнародну конференцію «В обороні української культури і народу», учасники якої підписали та поширили серед країн Заходу протестні заяви з приводу геноциду української мови й культури в Українській РСР. Результатом цілеспрямованих зусиль науковців і діячів культури СІЛА та Канади, які брали участь у конференції, стало створення в 1965 р. Асоціації діячів української культури (АДУК). Упродовж другої половини 1960–1980-х рр. АДУК робила все належне для розвитку й популяризації української культури в країнах проживання української діаспори, публікації праць, присвячених аналізу національної політики в УРСР.

Мовна політика в Українській РСР, переслідування інакодумців в СРСР завжди перебували в центрі уваги Комітету українців Канади (КУК). Напередодні та в дні проведення Конференції ООН з прав людини в Тегерані (22 квітня – 12 травня 1968 р.) КУК провів широкомасштабну кампанію, метою якої було оприлюднення «матеріалів, які свідчать про порушення Декларації прав людини Українською РСР» та розповсюдження серед делегатів представницького форуму книг «Лихо з розуму» В. Чорновола та «Освіта в Радянській Україні» І. Коляски [10].

КУК, разом із іншими українськими організаціями Канади, брав активну участь в організації у містах Вінніпегу, Едмонтоні, Торонто «Днів Української Народної Республіки», «Днів солідарності з українським народом та захисту переслідуваних діячів культури на Україні», «українських тижнів», на яких неодноразово обговорювалась мовна ситуація в УРСР. Кампанію протестів проти русифікації України в Канаді підтримувало й товариство українських письменників «Слово», очолюване Ю. Стефаником. У червні 1973р. у м. Торонто ця авторитетна

організація провела свій з'їзд, присвячений питанням дискримінації української мови в УРСР [5, ф.1, оп. 25, спр. 930, арк. 41].

Не стояв осторонь від національно-культурних проблем в УРСР і Світовий конгрес вільних українців (СКВУ) – найвища координаційна громадська надбудова української діаспори у світі. 17–19 листопада 1967 р. у Нью-Йорку відбувся перший конгрес СКВУ, який зібрав понад тисячу делегатів із Австралії, Аргентини, Бельгії, Канади, Люксембургу, Італії, Нідерландів, Німеччини, США, Франції, Чилі, Швейцарії. Основну діяльність делегати Конгресу вирішили спрямувати на об'єднання зусиль українців діаспори для допомоги українському народу в боротьбі за незалежність, збереження етнічної та духовної самобутності еміграції. Виходячи з програмних засад, учасники та гості I Конгресу схвально зустріли заяву викладачів американських коледжів, університетів і наукових працівників українського походження «Про сучасну ситуацію на Україні», в якій від генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва вимагалось: «1. Надати українській мові статусу державної мови в УРСР. 2. Упровадити українську мову як мову навчання в усіх школах УРСР» [5, ф. 1, оп. 25, спр. 1891, арк. 11].

Таким чином, українська діаспора в другій половині 1960-х років активно й послідовно виступала проти політики русифікації в Україні, застосовуючи при цьому різноманітні форми та методи боротьби: інформаційні акції в культурній сфері, петиційні кампанії, протестні мітинги тощо. Ініціативи української діаспори викликали протидію органів влади УРСР на міжнародній арені, проте у внутрішній політиці змушували ЦК КПУ інколи вдаватись до усунення деяких перегинів у культурній сфері.

Нижче подано документи, що яскраво свідчать про поширення хвилі протестів у другій половині на всю Україну. їхній вплив реально відчувався в усіх регіонах УРСР – на Слобожанщині, Наддніпрянщині, Полтавщині, Донбасі, Півдні України.

1. Лизанчук В. Навічно кували кайдани: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні.- Львів, 1995.— С. 255.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України.- Ф. 16.- Оп. 3 (1968).- Пор. 2.
3. Кравцев І. Е. Развитие национальных отношений в СССР.- К., 1962; Шамота М. 3. За велінням історії.- К., 1965.
4. Галузевий архів Служби безпеки України.- Спр. 69262-ФП.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
6. На скрижалях історії. 3 історії взаємозв'язків урядових

- структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки. Книга 1.- К., 2003.
7. Кравчук П. Без недовомок. Спогади.- К.; Торонто, 1995.- С. 111.
8. Шелест П. Е. Да не судимы будете... Дневниковые записи, воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС - М., 1995.- С. 227–228.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.- Ф. 166.- Оп. 15.- Спр. 6154.- Арк. 2–13.
10. Дипломатичний архів Міністерства закордонних справ України.- Ф. 1- Оп. 1- Спр. 1824.- Арк. 116–120.

O. Bazhan

LANGUAGE ISSUE IN THE UKRAINIAN NATIONAL-CULTURAL
MOVEMENT IN THE SECOND HALF OF THE 1960s

The article traces the politicization of the movement for the preservation in the second half of the 1960s and the position of the regime regarding the language issue in the Ukrainian Republic.